

MENS

en Wereld

HET FRANSE DRAMA

EEN allerliefst meisje uit Birma zal aan de Engelse koningin worden voorgesteld en heeft zich daarom zo mooi mogelijk uitgedost.

Hoe is het in hemelsnaam mogelijk om juist nu deze foto te geven van deze volstrekt onbelangrijke gebeurtenis...

In Frankrijk wankelt de democratie, valt hoogstwaarschijnlijk. In Algiers en Corsica nemen militairen het heft in handen, in Libanon wordt gevochten, in minstens twee Zuidamerikaanse staten is een permanente revolutie aan de gang, atoomproeven vergiften de hemel, honderdduizenden wonen nog in kampen van D.P.'s, miljoenen hebben honger, de bewapeningswedloop gaat steeds sneller, ontelbaren zijn radeloos, vragen zich af waar wij heen gaan. En dan een kiekje van een meisje uit Birma dat, zo getooid, naar de Engelse koningin gaat. Is het niet absurd om daar aandacht aan te schenken?

Als een mens verdriet heeft en hij loopt door een versierde stad vol uitgelaten mensen, zal hij de feestvreugde verfoeien.

Als er een vliegtuig is neergestort zal hij de opgewekte filmreclames als een vloek ervaren. Als het land in gevaar verkeert zal hij geen operette gaan bezoeken.

Maar toch plaatsen wij deze foto. Omdat het leven doorgaat en omdat niemand zou willen dat alle vreugde, alle franje, alle opschik, alle onbelangrijke gebeurtenissen opgeschort en uitgesteld zouden worden tot, ja tot wanneer. Tot er overal vrede, veiligheid, welvaart en rust zou zijn? Dan zou er nooit iets vrolijks kunnen plaats vinden.

Dus toch maar dit plaatje van dit meisje. Volstrekt onbelangrijk en beuzelachtig, maar al die beuzelingen houden iets vast van dingen die wij allen nodig hebben. Talloze mensen klagen over de kostbaarheid van staatsbezoeken, van Prinsjesdag, van Koninginnedag, van ontvangsten en partijen die regerende instanties geven. Maar stelt u zich eens voor hoe de wereld er zonder dat alles uit zou zien. Graww, eentonig, vervelend. „Niet overdrijven” zegt u, neen, natuurlijk niet, maar niet afschaffen. Laat het Birmese meisje maar gerust gaan, zelfs „terwijl Rome brandt”.

De periode van de dertiende mei tot aan de eerste juni is in Frankrijk een dramatische tijd geweest met zo schokkende gebeurtenissen, dat men eerst later bij machte zal zijn, de omvang er van te overzien. De feiten behoeven geen uitvoerige vermelding. Het gaat evenwel om de vraag, wat democratische humanisten hieruit mogen afleiden. En het resultaat van dit onderzoek kan niet anders dan deprimerend zijn. Het heeft weinig zin zich te troosten met de gedachte, dat generaal de Gaulle wellicht een oplossing vindt voor het knagende probleem van de Algerijnse oorlog. Nog veel minder verlichting kan men putten uit de overweging, dat aan een democratie, welke zozeer zichzelf heeft ondermijnd als de Franse, geen andere uitweg overbleef dan te capituleren. Het naakte feit is daar, dat een generaal de gelegenheid kreeg, de vierde republiek in beginsel en uitermate voorzichtig, opdat men hem niet kon beschuldigen van illegaal optreden, heeft geliquideerd. En dat het parlement — afgezien van de communisten, die echter in deze nauwelijks nationale verantwoordelijkheid dragen — op serviele wijze er toe heeft bijgedragen, zichzelf uit te schakelen. Er waren gelukkig in alle partijen uitzonderingen: bij de socialisten ongeveer de helft van het aantal afgevaardigden; bij de katholieken een man als de Menthon; bij de radicalen Mendès-France, nog wel een oude medewerker van de Gaulle; en zelfs ter rechterzijde enigen, die zich het experiment-Pétain herinnerden en zulk een droeve ervaring niet nogmaals wilden beleven. Weigerde het parlement de volmachten, zo redeneerden zij, dan zouden generaals het in een onwettelijke putsch wegvagen. Doch het kon dan tenminste niet van medeplichtigheid worden beschuldigd. De overgrote meerderheid evenwel berustte en legaliseerde het autoritaire bewind, dat de pretorianen haar hadden opgedwongen. Van een vrije beslissing zal inderdaad wel niemand spreken, ook niet de Gaulle, die de dreiging met een militaire „coup” uitspeelde tegenover machteloze vertegenwoordigers ener burgerij, die haar plicht had verzaakt.

An de wortel van deze tragedie ligt de Algerijnse oorlog. Drie en een half jaar lang heeft een groot leger (tenslotte van bijna een half miljoen) geworsteld tegen algerijnse moslims, die de erkenning eisten van het feit, dat zij een natie vormen. Er is een tijd geweest, dat het leek alsof de Algerijnen bereid waren, zich als Fransen te beschouwen. Nog tijdens de tweede wereldoorlog heeft Ferhat Abbas verklaard, dat er geen algerijnse natie bestond, en dat zijn lotgenoten tot de Fransen behoorden, zoals zij wettelijk waren. Doch de integratie der moslims is mislukt doordat de europese „colons” in Algerije hun bevoorrechte posities niet wilden verliezen. Slechts tienduizend gezinshoofden van de 1.200.000 Europeanen waren inderdaad feodale grootgrondbezitters. Doch van de overigen, juist

de „kleine luiden”, hadden niet weinigen de koloniale mentaliteit van het verleden. Zij konden zich onderscheiden door inkomen en positie, door prestige en „kleur” (hoewel ook de Arabieren en Kabielen blanken zijn) zolang het algerijnse deel van Frankrijk in feite een kolonie bleef. Indien de Fransen, toen dat nog mogelijk was, bereid waren geweest alle Algerijnen een gelijke opleiding, scholen, sociale verzorging en stemrecht te verschaffen, zou de integratie vrij zeker zijn gelukt. Doch dat zou enorme bedragen hebben gekost, die het moederland en de Europeanen in Algerije hadden moeten opbrengen voor dit achter gebleven gebied met zijn paupers en zijn analfabeten. Het gevolg van de weigering, dit te doen, kon niet worden vermeden: de algerijnse moslims voelden zich vreemd aan Frankrijk, misdeeld en verwaarloosd, en zij kwamen tot de conclusie, dat zij een eigen natie vormden. Gezien de periode van ontvoogding van afhankelijk gebieden, waarin wij leven, was hun ideaal daarmee duidelijk: zij wensten onafhankelijk te worden. Zelfs toen nog, vóór en na 1954, was er een compromis mogelijk geweest: een federatie tussen de Franse en de Algerijnse naties met gemeenschappelijk staatsburgerschap. Ook die oplossing is getorpedeerd, al hadden nog in 1956 de Tunesiërs en Marokkanen hun Algerijnse lot- en geloofsgenoten willen opwekken, en al waren lieden als Ferhat Abbas bereid tot het aanvaarden van een dergelijke regeling. De eerste gevolgtrekking van dit gebeuren is, dat ook hier weer een gelegenheid is verspeeld, door kortzichtig hechten aan voorlopige groepsbelangen, een band te smeden tussen Europeanen en Afrikanen. Het kan geen humanistische, en evenmin een verstandige politiek zijn, zulk een falen te verontschuldigen.

Erger was misschien nog, wat daarna geschiedde. De in wezen feodale mentaliteit der Algerijnse „colons”, hoezeer ook door velen betreurd in het moederland, verbreidde zich daar nochtans in brede kringen. De tegenstanders van onze burgerlijke en sociaal-georiënteerde democratie bleken zo talrijk, dat zij de Algerijnse Europeanen steunden. Allerlei factoren werkten daartoe mede. De ontwikkeling van onze samenleving, en vooral in Frankrijk, bedreigt voortbrengers, die zich niet hebben kunnen aanpassen aan de nieuwste economie. Een groot aantal kleine producenten staat weerbarstig tegenover deze eeuw, vol jaloezie jegens de arbeiders en hun verworven rechten. Bovendien eist de democratische civilisatie zulk een tucht, dat zij onvermijdelijk onlustgevoelens wekt bij driftmatige karakters. Daarbij kwam nu, dat het leger er niet in slaagde, in Algerije een overwinning te behalen. Het „leger”, dat is een ruim begrip, en het omvat zeker niet alleen de officieren en generaals. Het is nauw verbonden met honderdduizenden gezinnen, waarin de oorlogsmentaliteit

(Slot op pag. 2)

De gemeenteraadsverkiezingen zijn, wanneer u dit leest, weer achter de rug maar op het moment waarop dit K.A. geschreven werd, waren zij nog niet gehouden. Over de uitslag kan dus niets meegedeeld worden, maar wel over een uiterst merkwaardig verschijnsel t.a.v. de verkiezingen in het algemeen. Ondanks grondige, langdurige en kostbare propaganda der partijen, ondanks de vele woorden van strijd, enthousiasme, overwinning en opmars zakt de belangstelling van een groot gedeelte van het kiezerskorps voor de politiek zeer snel. Het lijkt soms, dat de woorden der politici en het schrijven der partijbladen in de lucht hangt en nog voortborduurt op het oude stramien der 19e eeuw. Voor tallozen in Nederland en ook in overig Europa bestaat het primaat van de politiek niet meer.

Een zeer gezond verschijnsel als reactie op de overspannen belangstelling van vroeger, een zeer ongezond verschijnsel dat de democratie ondermijnt en het terrein laat aan de geroutineerde politici, die de neiging krijgen een gesloten stand te vormen.

De Staatscommissie van Advies inzake het Kiesstelsel en Wettelijke Regeling der Politieke Partijen publiceerde in 1956

de resultaten van een onderzoek, dat door het N.I.P.O. (Ned. Instituut voor de Publ. Opinie) was ingesteld over de *Nederlandse kiezer*. Deze interessante publicatie heeft o.i. niet de belangstelling gekregen, die het verdient. Enkele cijfers willen wij overnemen:

Wist u dat 58% van hen, die op de VVD-kandidaten stemmen Ned. Herv. is of tot een andere protestante kerk behoren?

Dat 2% der VVD-stemmen R.K. en 2% Gereformeerd is en 28% tot geen kerkgenootschap behoort?

Dat geen drie van de tien kiesgerechtigden lid zijn van een politieke partij?

Het meest troffen ons de volgende cijfers:

Van hen die wel lid zijn van een politieke partij is 21% zeer geïnteresseerd in de politiek, 51% tamelijk geïnteresseerd en 27% niet geïnteresseerd. Eén procent gaf geen antwoord.

Wij ontleen deze cijfers, omdat de publicatie ons niet ter beschikking stond, aan een artikel van Dr. van Ommen Klocke in *Liberaal Reveil* (3e jaargang No. 2).

Herhaaldelijk schreven wij over de ontstellende groei van de wereldbevolking. Mensen kunnen zich getallen boven de

± 300 niet meer voorstellen, maar de volgende reeks zal toch wel enige indruk maken.

In de tijd van 10-12.000 jaar vóór Chr., dus van de bewoonde grotten in Z.-Frankrijk, waren er naar schatting ± één miljoen mensen. T.t.v. Jezus' geboorte 300 miljoen, ± 1650 600 miljoen. Drie eeuwen later 2.4 miljard. Gaat de groei door zoals nu, dan zullen er in 2100 n. Chr. 40 miljard mensen op aarde wonen. Het is werkelijk niet de schrijver Aldous Huxley alleen, die meent, dat hier het allergrootste menselijke probleem ligt. De gegevens, zo gerangschikt, werden ontleend aan de rubriek *Het weten waard van de Groene Amsterdammer*.

De burgemeester van Gorinchem heeft, op de hem eigen afdoende toon, gezegd, dat hij liever een gemeentelijke subsidie wilde geven aan Mohammedanen, om een moskee te bouwen, dan aan Humanisten, om een Gemeenschapshuis te bouwen.

Wij hebben er geen bezwaar tegen, wanneer er in Gorkum een moskee zou komen met overheids-geld, maar wij hebben er wel bezwaar tegen wanneer een burgemeester zo discrimineert tussen zijn burgers, dat hij het „liever Turks dan humanistisch” uitspreekt. Hij weet dan namelijk niet wat een burgemeester, een door de Kroon benoemde gezagsdrager, die boven de partijen en gezindten staat als burgemeester, mag zeggen en wat niet. Wij herinneren ons, uit de 80-jarige oorlog, de Gorkumse martelaren. Humanisten zijn blijkbaar de modernste martelaren. Zij zijn het zaad der kerk. . .

Het *Evang. Luthers Weekblad* bericht, dat er een nieuw KLM-vliegtuig, de *Leonardo da Vinci*, in Rome gezegend werd door mgr. Smit en vraagt zich af waarom al onze spoorwagons trams en taxi's ongezegend rondrijden.

Nu, wij weten dat ook niet maar wij doen een bescheiden voorstel: laat men spoorwagons, trams en taxi's ook zegenen, d.w.z. een gedeelte van dit rollend materieel en dan aangeven welke rijtuigen wel

en welke niet gezegend zijn. Dan weten de passagiers waar ze in moeten en dat werkt dan de verzuiling fijn in de hand.

Dr. Curt Wormann, directeur van de nationale bibliotheek in Jeruzalem heeft in Frankfort(!) over het culturele leven in Israël gesproken. Hij vermeldde, dat de boekproductie, omgerekend per hoofd der bevolking, aan de top staat van de gehele wereld, dat er 40.000 intekenaren zijn op de grote nationale encyclopedie, dat er kranten en tijdschriften in 27 talen verschijnen, dat het muziekleven, o.a. door het schitterende Philharmonische Orkest - door Hubermann gesticht - door en door gezond is, dat er een aantal bloeiende toneelgezelschappen zijn en dat, vooral bij de jeugd, de belangstelling voor archeologie bijzonder groot is. Het is niet ondienstig om in een wereld waar zoveel strijd, tweedracht, wanhopig geworstel en cultuurafbraak plaats vindt, dit lichtpunt te vermelden.

Toen president Tito van Joegoslavië deze dagen zijn 66e verjaardag vierde, ontving hij van Chroesjtsjov een verzoenend gelukstelegram, tot grote verwondering van Tito zelf en de Joegoslavische regering.

Zoals het A.N.P. laconiek berichtte „was in Moskou besloten de spanning te doen afnemen”.

Wilt u over dit zinnetje eens nadenken? Men besluit tot spanning, tot ontspanning, tot crisis, tot vriendschap, tot oorlog, tot vrede, tot goede betrekkingen, tot slechte betrekkingen. Men besluit: ja, ja. En de bevolkingen der aarde? Voor hen, zonder hen, over hen, ten koste van hen, ten behoeve van hen wordt besloten. . .

De jaarlijkse vergadering van de *American Humanist Association* heeft Dr. Oscar Riddle, een bekende bioloog, schrijver van het boek: „*Het eeuwige probleem van de evolutiegedachte* (Unleashing of Evolutionary Thought) tot *Humanist van het Jaar* uitgeroepen. Wij hopen van dit boek een beschouwing te geven.

(Vervolg van pag. 1)

moest doordringen. De nederlagen werden geweten aan Tunesiërs en Marokkanen, doch meer nog aan de politici en de diplomaten. En zo groeide de gedachte, dat de overwinning kon worden behaald, indien deze „civiele” lieden konden worden uitgeschakeld. Er ontstond een verbond tussen militairen en „colons”. En dit is een tweede waarschuwing. Elke democratie heeft de kiemen in zich van haar ontaarding, van driftmatige ondermijning, ook in West-Europa.

Toen de politici en de „civielen” uit vrees voor impopulariteit niet durfden reageren tegen het eigenmachtige optreden van militairen in Noord-Afrika, en zij achteraf allerlei daar beraamde besluiten goedkeurden, was het hek van de dam. Het onvermijdelijke resultaat van hun daadloosheid, hun verdeeldheid, hun angst en hun gebrek aan „burgerlijke moed”, was dat het leger in Algerije - met duidelijke sympathie van strijdkrachten op het Europese vasteland en van de vloot - als voorwendsel te baat nam, dat Pflimlin zou willen onderhandelen met de Algerijnse nationalistische moslims.

Als een lawine volgde toen, hetgeen ieder bekend is. Onder persie van de militaire macht bezweek Pflimlin, ondanks zijn meerderheid in het parlement, en kwam de Gaulle aan het bewind, om de kamer naar huis te zenden, zich van alle mogelijke volmachten te voorzien, een grondwet op te stellen die wordt onderworpen aan een volksstemming (een demagogisch middel bij uitnemendheid) en voorlopig te regeren bij decreet, zonder dat vóór de dertiende mei iemand eraan dacht, hem zulk een macht te verlenen.

Natuurlijk is het van praktisch belang, of tot ieders verrassing de nieuwe autoritaire premier nu in Algerije een andere politiek zal willen volgen (of hij het kán, is een andere zaak) dan de „colons” en de reactionairen. Het zal interessant zijn, te zien, of die veronderstellingen berusten op pure reclame, om de democraten in verwarfing te brengen, of de Gaulle zijn zin zal doorzetten of tussen twee stoelen valt, en de chaos misschien onder andere vormen terugkeert. Doch dat is niet van wezenlijk gewicht. Essentieel is, dat een west-europese democratie dodelijk kan worden getroffen, doordat zij in overzeese gebieden niet liberaal durft te zijn. Van vitale betekenis is, dat zij met ondergang wordt bedreigd, indien de politici en de diplomaten de controle verliezen over de militairen. Nog belangrijker misschien is het, dat onze democratie psychisch zwakker verankerd blijkt dan zij schijnt.

Dit alles zijn gemeenplaatsen. Hoe oneindig vaak hebben de burgerlijke liberalen het herhaald! Hoezeer is dit een wijsheid van de laatste decennia der negentiende eeuw! Des te droeviger is het, dat het in onze tijd voor velen schijnt te klinken als een radicale waarheid. Men zal nochtans goed doen, die waarheid te zeggen, als een waarschuwing, dat onze democratie (een superieure wijze van samenleven) niet onbedreigd is.

Door onvoorziene omstandigheden kan het verslag van de Landdag in de Noordoostpolder pas in het volgende nummer worden geplaatst

Luisterend naar de muziek
die wij vroeger samen hoorden,
ruk ik aan mijn verdriet
als een hond aan de ketting.

Violen en fluiten weven
een zilveren rag
over de afgrond
totdat de stilte mij
weer insluit.

Onder haar matglazen stomp
ontbrandt opnieuw
het geluidloze gevecht
tussen verwachting en wanhoop
om het niemandslaan
van mijn bestaan.

Hanny Michaelis, uit „Water uit de rots”, uitgave G. A. van Oorschot, Amsterdam, 1957.

De wordende mens (1)

„De filosofen hebben tot nu toe zich van de wereld slechts iedere keer opnieuw een ander beeld gevormd. Het gaat er echter niet om, een ander beeld van de wereld te ontwerpen, maar om de wereld te veranderen.” Op deze vrije vertaling van een bekend woord van Karl Marx, ook door Erich Fromm geciteerd, zouden wij, om Fromms denken te karakteriseren, aldus willen variëren: De filosofen hebben steeds weer opnieuw getracht zich een beeld van de mens te vormen; het gaat er echter *niet alleen* om zich een mensbeeld te vormen, maar het is voor alles nodig te onderzoeken in hoeverre die mens verandert en de wegen te zoeken, waarlangs de mens werkelijk mens kan worden. Bezien we eerst de uitspraak van Marx. Natuurlijk bedoelden hij en Friedrich Engels met wereld vooral de wereld der mensen.

Even zeker is dat zij tegen de vorming van een wereldbeeld als zodanig geen enkel bezwaar hadden. Hun gehele denken is erop gericht geweest, zich een nieuw beeld van de wereld der mensen te vormen. Maar, in tegenstelling tot „de” door hen bedoelde filosofen onder hun tijdgenoten en voorgangers, streefden zij naar een ontwikkelingsbeeld van de menselijke samenleving, niet gevormd uit onkritisch aanvaarden van een erfenis aan geloofsartikelen of uit abstracte speculaties. Zij richtten zich op streng feitelijk onderzoek naar de historische maatschappelijke ontwikkeling. Zij zochten naar regelmaat, naar „wetmatigheid” in die ontwikkeling en probeerden uit die wetmatigheid tot aan hun „nu” niet alleen af te leiden hoe die ontwikkeling verder zou gaan, maar vooral, welke noodzakelijke keuze voor de menselijke, maatschappelijke, politieke activiteit moest worden gedaan om tot een werkelijk menselijke samenleving der toekomst te geraken.

Zij deden die keuze en toonden daarmee aan dat zij niet alleen een beeld hadden van de mens, „zoals hij werkelijk is, of beter: zijn kan”, maar eveneens van de menselijke samenleving zoals zij dient te worden. Dat was hun sprong van de noodzakelijkheid in de vrijheid en daarmee toonden zij zich, zoals zij werkelijk waren: „wilfilosofen” daad mensen, historisch „materialist” en daardoor toekomst-„idealist”, zij wilden voorbereiders zijn van een mensheid, welke, bevrijd van ontmenselijkende maatschappelijke machten, die de menselijke persoon in haar ontplooiing belemmerden en de mens verslaafden en tot ding, dikwijls zelfs tot koopwaar maakten, inzicht in haar eigen „vermaatschappelijking” zou krijgen en, keurend en waarderend, die onontkoombare vermaatschappelijking zou richten op een werkelijk menselijke toekomst. Zoals Friedrich Engels het uitdrukte in Herrn Eugen Dührings *Umwälzung der Wissenschaft* (1878):

„Met het in bezit nemen van de produktiemiddelen door de maatschappij is de warenproduktie opgeheven en daarmee eveneens de heerschappij van het produkt over de producenten... De levensvoorwaarden die door de hen omringende wereld aan de mensen worden gesteld en welke tot nu toe de mensen beheersten, worden nu beheerst door de mensen, die nu voor het eerst bewuste, werkelijke meesters worden van de natuur, doordat en in dezelfde mate waarin zij hun eigen vermaatschappelijking gaan beheersen... De objectieve vreemde machten, die tot nu toe de geschiedenis beheersten, worden door de mensen zelf gecontroleerd. Pas vanaf dit ogenblik zullen de mensen ten volle bewust zelf hun geschiedenis maken, pas vanaf dat tijdstip zullen de door hen zelf in beweging gestelde maatschappelijke werkingen overwegend en in steeds toenemende mate de door hen gewilde resultaten tot gevolg hebben. Het is de sprong van de mensheid uit het rijk van de noodzakelijkheid in het rijk der vrijheid.”

Deze keuze werkelijk mens te willen worden, deel van een mensheid, welke steeds meer tot een werkelijk menselijke gemeenschap wordt, is voor mij en, naar mij dunkt, eveneens voor Fromm, de kern van Marx' en Engels', en ook van onze, humanistische gerichtheid. Het doet weinig terzake of bepaalde toekomstverwachtingen van Marx en Engels onvoldoende door de verdere ontwikkeling zijn bevestigd. Zij zelf zouden daardoor allerminst geschokt zijn, waar zij er zo zeer van overtuigd waren dat ook hun denken, dus hun waarheden, hun verwachtingen maatschappelijk bepaald waren en dus in onwaarheden zouden kunnen verkeren. Het doet er nog minder toe, dat zich volgingen van Marx wanenden zijn denken zowel misvormd hebben als verabsoluteerd tot

Opstellen over het werk van E. Fromm (III)

een nieuw bijgeloof, waaraan niet getwijfeld mag worden. En evenmin is het van betekenis dat vóór, tijdens en na Marx en Engels anderen ten dele hetzelfde gegist of gesteld hebben, ook als kinderen van hun tijd. Wezenlijk in hun werk en in hun visie is hun toekomstbeeld, hun poging, juist vanuit de ontdekking der betekenis van de economische factoren in de ontwikkeling van het menselijk denken, handelen, oordelen, een als noodzakelijkheid gestelde – dus gekozen! – mogelijkheid ener mensengemeenschap te vermoeden, waarin de mens, door beheersing van dat economische, maatschappelijke „mechanisme”, werkelijk mens zal worden.

De wortel van dit toekomst-idealisme is een beeld van de mens „zoals hij werkelijk is”, mogelijk meer een vermoeden dan een beeld, nog meer een gericht willen, een beleven van de werkelijke mens en mensheid, wier wezen wording, ontwikkeling, een steeds geboren worden is. Deze – veel te korte – uitweiding over Marx en Engels is, naar mij dunkt, noodzakelijk bij een benadering van het werk van Fromm. Want Fromm heeft veel van hen geleerd. Dit is niet toevallig. Een modern Duits-Amerikaans socioloog (O. K. Flechtheim in het Wörterbuch der Soziologie, 1955, blz. 324) karakteriseert Marx en Engels, mijns inziens terecht, als voorlopers in het sociale van de psycho-analyse. Hij zegt ongeveer: de psycho-analyticus wijst de patiënt op zijn ware zelf, M. en E. wilden de mensheid, in het bijzonder het proletariaat, wekken uit haar droombestaan, door bewust te maken wat in voorstellingen en streven reeds onbewust aanwezig is.

Deze uitspraak stelt ons op een andere wijze weer voor het dilemma, eveneens verscholen in de karakteristiek van Fromms werk, hierboven gegeven, en ook in de geciteerde uitspraken van Marx en Engels. Ik tipte dit reeds aan in mijn eerste opstel.

Het dilemma is dan: al dit, ook ons, maar zeker Fromms en Marx' bewuste streven is gericht op een wordende mens, die we niet kennen. Is dit geen ijdele bedoening? Is het niet veel realistischer maar „het beste ervan te maken” en „door te modderen”, zonder dat we ons richten op zo iets onwerkelijks als de werkelijke, vrije mens der toekomst? Fromm geeft ons zelf het argument bij uitnemendheid in handen tegen dat „utopistische” gedoe. Hij stelt namelijk vast (o.a. C 12 e.v.), dat onze kennis van

de mens nog zeer onvolledig is... en dat het de taak van de anthropologie (de wetenschap van de mens) is, te streven naar een nauwkeurige beschrijving van wat de menselijke natuur (aard) moet worden genoemd. Het werkelijke probleem, stelt Fromm, is om de kern te vinden van de mens als zodanig uit de ontelbare manifestaties van de menselijke natuur, zowel „normale” als pathologische (zieke, vooral zielsziekte), in verschillende individuen en culturen, en verder om de wetten, inherent aan de menselijke natuur te vinden en eveneens een doel te stellen voor haar ontwikkeling, haar ontplooiing.

Mij dunkt dat dit dilemma inherent, dat is onafscheidelijk verbonden, is aan al ons menselijk denken en handelen. Ook de „realist”, die er maar het *beste* van maakt, doormodderd, heeft, ondanks zichzelf, een zeer voorlopig beeld van dit beste en stelt zich dus ook een (voorlopig) doel. Tot de menselijke natuur behoort dus blijkbaar doelgericht streven. Streven naar een doel, dat wij niet kennen en waarvan we steeds – eveneens uit ervaring – weten dat het, in de verdere voortgang van het maatschappelijke ontwikkelingsproces en daarmee van het menselijk kennen, steeds weer veranderen zal. Mens-zijn en mensheid is voortdurend herboren worden.

De veranderende waarheid betekent echter niet dat er geen waarheid zou zijn. Voor alle mensen van alle tijden en culturen is er waarheid die zo dwingend geldt en daardoor zulk een wezenlijke waarde is, dat er steeds weer mensen zijn en zullen zijn, die haar – uit innerlijke noodzaak – hoger moeten stellen dan het eigen individuele leven. Dat betekent, dat bij verloochening van die waarheid, hun leven voor hen zijn zin zou verliezen.

En toch veranderen die waarheden, daar zij beelden van een in haar totaliteit slechts ten dele kenbare werkelijkheid zijn. Deze ervaring is wel zeer kenmerkend voor onze tijd van zeer snelle veranderingen op alle gebieden. Ten aanzien van het mensbeeld erkennen bijvoorbeeld in ons eigen land christenen – als prof. van Niftrik – met humanisten, dat wij op zijn best op weg zijn naar een anthropologie. Ik voeg hieraan toe: vermoedelijk, zelfs hopelijk, *altijd*, zolang er mensen zullen zijn, op weg zullen blijven.

En waaruit „kristalliseren” dan Fromm, Marx, al die anderen en wij ons doel, ons beeld van mens en mensheid zoals zij werkelijk zijn, behoren te zijn? Uit de ervaring in eigen innerlijk en daardoor uit een pogen steeds dieper en veelzijdiger te begrijpen wat ons en onze medemensen belemmert, benauwt, bangst. Die direct ervaren noden stimuleren tot denken, tot wetenschap. Fromm stelt zich, voor alles als dynamisch psycholoog, maar eveneens als ethicus en als sociaal activist, de opgave, samenvattend te combineren, het „synthetiseren” van alle deelwetenschappen, van historisch, economisch, sociologisch, psychologisch, sociaal-psychologisch, psycho-analytisch, biologisch, natuurkundig kennen in wijsgerige bezinning. Zijn uitkomst toetst hij aan de ervaringen van wijsgeren en profeten van vele religies en culturen. Op grond van die synthese tracht hij richtlijnen te trekken voor ons streven, poogt hij de „juiste” keuze te doen uit de ontdekte mogelijkheden.

He gebrekkig we er ook in zullen slagen, op eigen wijze, naar eigen kunnen zal ieder van ons eveneens die poging kunnen wagen. In zekere mate doen we dit ook allen, voorzover we redelijk zijn. Want tot de rede behoort zowel het zoeken naar waarheid en het steeds weer aan nieuwe ervaringen toetsen van onze waarheden als het streven naar een totaal beeld van de werkelijkheid op grond van die waarheden, waarvan we niet kunnen verdragen dat de ene waarheid de andere uitsluit of tegensprekt.

(Slot op pag. 6)

Vorm en functie in de natuur

Als ik zeg, dat ik *Andreas Feininger's* foto-boek „*Vorm en functie in de natuur*” een mooi, ja een prachtig boek vind, dan druk ik me uiterst onbeholpen uit. Indien ik verklaar, dat ik dikwijls sterk ontroerd was toen ik de wonderen aanschouwde, die Feininger weergeeft, dan ben ik mij bewust, dat ik gevaar loop met twee soorten mensen onenigheid te krijgen: met estheten en met doorgewinterde rationalisten. Met estheten: omdat ik van hen misschien niet over „ontroering” mag spreken bij het beschouwen van foto's. Volgens velen van hen is de fotografie per se geen kunst, slechts in sommige gevallen een subliem geperfectioneerde techniek. De rationalisten zullen wellicht schrikken van 't woord „wonder”. Toch waag ik het er op: Feininger moet wel een groot kunstenaar zijn om zo de wonderen der natuur te kunnen aanschouwen en weergeven. En laten eventuele opposanten, voor zij hun kritiek op papier zetten, eerst zijn boek – een super-uitgave van *W. Gaade N.V.* in Delft, prijs: f 22.50 – enkele uren rustig bekijken. Ik ben er zeker van dat dit bekijken al spoedig zal overgaan in bewonderen.

Feininger – een van Amerika's vermaardste fotografen – is van oorsprong architect en ingenieur. Vandaar uiteraard, dat hij in de vormen der natuur geen schoonheid-zonder-meer heeft kunnen zien, zoals misschien de meer argeloze beschouwer zou doen. Hij heeft tijdens de vele jaren, dat hij de natuur en het doen en laten van haar creaturen bespiedde, steeds weer ontdekt dat er geen vorm bestaat, dat er geen handeling wordt verricht of er is een doel. De ritmische spiralen van zovele slakkenhuizen, de gelaagdheid van hout – sterk gelijkend op de doorsneden van kleislabsels of omhooggeperste aardlagen – de (volgens ons, mensen) zonderlinge geramen van insecten, het vreemdsoortige uiterlijk van facet-ogen, de opbouw van zoogdierskeletten, gezien met de ogen van Feininger krijgen al hun vormen een nauwkeurig afgebakende functie en uitzonderlijke schoonheid.

Meen nu niet, dat Feininger niets anders zegt dan: „Het ziet er zo en zo uit omdat het daar- en daarvoor dient”. Hij zegt meer, ook in het voorwoord van zijn boek (vertaald door dr. C. van Rijsinge). Hij tracht niet opzettelijk diepzinnig te zijn, maar de beschouwing van het simpele(?) werk van een spin brengt hem aan het peinen. Hij ziet hoe het diertje zijn web bouwt en zegt dan: „Terwijl ik dit wonderlijk mooi gebouwde en interessante schepseltje zag, heb ik mij met verbazing afgevraagd, waarom toch zovele mensen een afkeer van spinnen hebben, zo zelfs, dat hun eerste reactie is: deze dieren te doden. Weinig voortbrengselen van de natuur zijn schoner, doelmatiger en ondoorgrondelijker dan het web

Dacht u, dat het de teer behaarde kop van een kalf was? Mis: het is het portret van een houtetende kever.

van een tuinspin”.

Even verder uit hij een gedachte zo merkwaardig in vele opzichten, dat zij een diepere overweging waard lijkt: „Mijn kleine spin heeft een nog kleiner vliegje gevangen en is nu druk bezig het diertje in te spinnen. Terwijl ik die bewerking gadesla schiet het mij te binnen dat, hoewel ik de spin duidelijk kan zien, de spin mij niet kan waarnemen. We leven op zulke verschillende niveaus, dat het organisme van het laagste niveau niet eens kan weten, dat er een hoger niveau bestaat. En door-redenerend komt de verontrustende gedachte bij mij op, dat er wellicht niveaus kunnen zijn, die nog weer hoger dan het mijne zijn en dat ook ik, op mijn beurt, bespied word door iets dat zó groot is, dat het voor altijd buiten het bereik van mijn kennis-mogelijkheid is. Inderdaad: welk bewijs heb ik, dat mijn levensniveau het hoogste is?”

Feininger's levensovertuiging zou men met enig recht pantheïstisch kunnen noemen, als

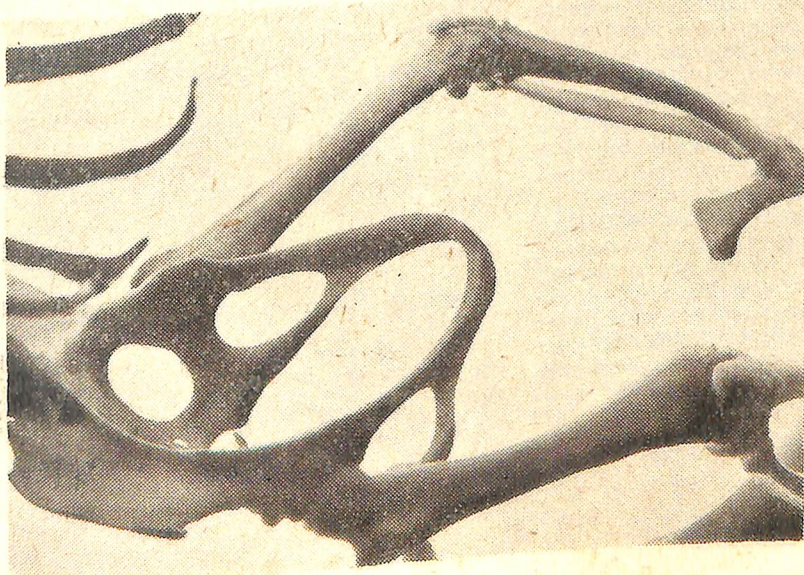
dit woord niet zo overwoerd was met wanbegrippen. Hij werkt zijn gedachte van de in steeds hogere trappen bestaande levensniveaus vrij ver uit: van de gedachte, dat misschien de atomen „bewoond” zouden kunnen zijn met subatomische wezens, die hun wereld – het atoom met hun (zon-)kern – gepast zien in de „kosmos” van het molecuul, tot aan de veronderstelling, dat de door ons gekende(?) kosmos de materie is, waaruit misschien super-organismen zijn opgebouwd.

Wat dit alles met dit fotoboek te maken heeft? Voor sommigen misschien slechts weinig, voor mij veel. Want deze eenvoudige, toch verreikende filosofie toont de geestelijke structuur van de man, die het maakte. In alles wat hij zag en op de fotografische plaat vastlegde, moet hij iets hebben ervaren van eenheid met zijn eigen, menselijke bestaan, iets van het grootse, wonderlijke dat toch ook dit bestaan omspoelt, dat het zijn diepte, zijn... wonder beleent. Wonder dus niet in bijbelse zin – iets dat nooit heeft bestaan dat niet in het natuurbild past maar door de willekeurige scheppingsdaad van de met buitengewone, mystieke kracht begaafde plotseling ontstaat – wel in de zin van: schone noodzakelijkheid, die door vorm, ritme en kleur (in dit boek niet nagebootst) ontroeren kan.

En menselijk is ook dit boek in deze betekenis: dat het aantoont hoe de mens in zijn scheppingen kan wedijveren met de mooiste voortbrengselen der natuur. Men beschouwe eens plaat 83, die een prachtige vergroting is van een rietstengel, met de zuilen van Griekse tempels, en het beenstuk van een zeeduivel (plaat 103), met enkele beeldhouwwerken van de hedendaagse Engelsman Moore. „*Vorm en functie in de natuur*” is voor hem die het heeft, een rijk bezit dat steeds weer tot bewonderen, tot verwondering ook dwingt.

J. v. Str.

Geen surrealistisch beeldhouwwerk, wel... het bekken van een luiaard (Zuidamerikaans zoogdier).

Vlieg er eens uit met een pil

Heeft u ook geen behoefte om er eens echt helemaal uit te zijn? Het kan nu, ook zonder dat u er een stap voor hoeft te verzetten. De moderne wetenschap kent nauwelijks grenzen meer en zij stelt ons in staat zelfs onze slechte stemmingen van ons af te schudden met het gemak waarmee een hond zich van het overtollige water ontdoet nadat hij een stok uit de vijver heeft gevestigd.

Het tegenwoordige leven maakt gejaagd en zenuwachtig; neuroses, trauma's en verdrongen complexen zijn aan de orde van de dag. In hoeverre zulks vroeger anders was zou misschien nog nauwkeurige bestudering vereisen. In de tijd van Justus van Maurik sprak men van „zenuw-inzinkingen” en gebruikte men vlugzout of Hoffmandruppeltjes om het geschokte gemoed weer enigszins in evenwicht te brengen. Het zou kunnen zijn, dat wij de neuroses tegenwoordig beter kunnen registreren dan in de dagen van weleer. Maar hoe dit ook zij, dat de grote meerderheid van de mensen bij tijden last van zijn zenuwen heeft staat wel vast.

De wetenschap weet er echter raad mee en wel op een wijze, die verstomd doet staan. Het is alweer bijna vijf-en-twintig jaar geleden, dat Aldous Huxley zijn „Heerlijke nieuwe wereld” schreef. Velen zullen dit boek gelezen hebben en ook andere beschouwingen van dit genre, die een blik op een toekomstige verbijsterende wereld werpen. Nog niet zo lang geleden was het George Orwell die met zijn „1984” furore maakte en uit een weer wat vroegere periode herinnert men zich waarschijnlijk nog „Het mannetje in de maan” van H. G. Wells. In dit laatste boekje is de specialisatie van de wetenschap ten top gedreven en ieder doet nog slechts datgene waartoe hij het meest geschikt geacht wordt. Zo ontstaan tot monsters vervormde menselijke wezens met alleen maar neuzen, handen of hersenen; slechts die lichaamsdelen worden tot ontwikkeling gebracht, die men waarlijk nodig heeft.

Apenliefde

Orwell legt meer de nadruk op de gevaren van een toekomstige dictatuur. De mens is er alleen maar voor de gemeenschap en alles wat hij onderneemt behoort uitsluitend op het welzijn van die gemeenschap te zijn afgestemd. Microfoontjes beluisteren hem en televisiekijkertjes slaan hem voortdurend gade. De grote leider van de gemeenschap is alom aanwezig en neemt van alles kennis: „Big Brother is watching you”. Er bestaat geen methode om aan sympathiegevoelens voor de grote leider te ontkomen. Iedere dag is er het verplichte haatkwartiertje voor de televisie bij gelegenheid waarvan een denkbeeldige en krankzinnige opposant allerlei nare dingen tegen de grote leider zegt, die tengevolge van de contrastwerking alleen maar in een mooier licht komt te staan.

(Vervolg van pag. 4)

Stuiten we op zulk een tegenstrijdigheid, dan moeten we weer streven – vanuit onze mysterieuze, maar voor ons gegeven menselijke natuur – naar een omvattender waarheid, beeld, waarin die tegenstrijdigheid wordt opgeheven. Tot de rede behoort echter vooral ook vooruit trachten te zien, ons richten op een doel. Fromm zegt terecht dat wezenlijk voor ieder mens is dat hij behoefte heeft aan een stelsel van oriëntering en „wijding”. Hij wil zich richten op iets en zich aan dat iets wijden. Dat noemt Fromm het religieuze in de mens. Ik ga hierin met hem mee. U niet? Het zij zo, het is, naar ik meen, vooral een kwestie van woordkeus. De vraag is, wat we, met deze woordkeus, onder redelijke religie hebben te verstaan.

A. TREURNIET

De laatste werkelijke opposant eindigt ten slotte op gewelddadige wijze zijn leven, maar niet alvorens zijn grote liefde voor „Big Brother” te hebben betuigd. Orwell laat zijn regeerders van de nieuwe wereld immers de fouten van voorafgaande dictaturen vermijden. De inquisitie vernietigde het menselijke lichaam maar niet diens geest. De grootste vijand van de inquisitie was het martelaarschap. Slechts indien het slachtoffer zich eerst op de inquisitie verliefde kan er van martelaarschap geen sprake zijn. Daarom kan werkelijke inquisitie slechts op „liefde” berusten en heet het ministerie van staatsveiligheid dan ook „department of Love”. In de wereld van 1984 ontbreken de martelaars omdat potentiële vijanden van het regime lichamelijk gesproken niet eerder door de mannen van de geheime politie worden geliquideerd voordat zij overtuigd zijn van de doeltreffendheid van dat regime. De liefde blijkt apenliefde.

De „Heerlijke nieuwe wereld” van Huxley bevat elementen van beide andere genoemde beschouwingen, aspecten zowel van de specialisatie als van de dictatuur. Huxley's mensen zijn lichamelijk normaal, worden echter niet langer levend geboren doch uitgebroed. Men bereidt op vernuftige wijze kinderen zorgvuldig op hun toekomstige taak voor. De zogenaamde alphas doen uitsluitend geestelijk werk van de allerhoogste kwaliteit, de bèta's zijn iets minder „high brow”, de ypsilons zijn, bij wijze van spreken, nog slechts in staat om hotelliften regelmatig van boven naar beneden te laten gaan en scheppen daar bij uitsluiting genoeg in. Door middel van luidsprekers wordt het bewustzijn van de kinderen bij voorbaat verengd en volkomen gericht op de behoefte van de gemeenschap naar specialisatie.

Alle mensen moeten gelukkig zijn en kunnen dat slechts indien zij volledige bevrediging in hun werk en in hun vrijetijdsbesteding scheppen. Daarom moet hun geest daarvan reeds in hun prilste jaren worden doordrongen. „Het is niet goed om een alpha te zijn”, zegt men honderden malen tegen de bètakinderen; „wees blij, dat je een bèta bent”, en vervolgens worden de voortreffelijkheden van het bètabestaan tegen de narigheden van de leefwijze van de alpha's, de gamma's en alle anderen in telkens herhaalde monotone afwegingen.

Emoties zijn verkeerd; men moet de mens zoveel mogelijk zijn emoties ontnemen. Emoties kunnen op den duur alleen maar tot ontevredenheid en opstand tegen het regime verleiden. Liefde en huwelijk geven zeer sterke emoties en daarom moet vooral daar kanaliserend worden opgetreden. Om die reden kent Huxley niet de „verouderde” instelling van het huwelijk meer; „iedereen is voor iedereen.”

Vacantiedroom

En toch beseffen de leiders van de nieuwe wereld, dat ook deze nieuwe mens zich op bepaalde ogenblikken nog onprettig of eenzaam zou kunnen gaan gevoelen. Geen nood; er is „soma” om hem weer op zijn gemak te stellen. Wie één tabletje soma slikt, raakt onmiddellijk al zijn onaangename gevoelens kwijt; hij gaat als het ware met vakantie zonder dat hij er een stap voor hoeft te verzetten. Hij komt in een schemertoestand, die de periode van zijn ongemakken overbrugt en zodra hij ontwaakt voelt hij zich wederom als tevoren: volmaakt gelukkig.

Ach arme Huxley, het is nog veel enger dan hij gedacht heeft. In de „nieuwe wereld” hebben de soma's nog min of meer het karakter van slaapmiddelen. Men moet er voor gaan rusten om de staat van gelukzaligheid te kunnen bereiken. Welk een nodeloze complicatie van de wetenschap, die toch voor niets terugschrikt! Hoeveel gemakkelijker en doeltreffender zou het

niet geweest zijn in de „nieuwe wereld” soma's in te voeren, waarbij men zijn werkzaamheden zou kunnen blijven verrichten? Op die manier zouden geen kostbare arbeidsuren verloren behoeven te gaan (wat in de nieuwe wereld overigens geen bezwaar zou zijn omdat er een permanente toestand van overproductie zou bestaan, had men die niet reeds door de stipte organisatie precies op de bestaande behoeften weten af te stemmen). Het verrichten van arbeid geeft overigens op zichzelf reeds bevrediging en men kan beter werken dan op bed liggen.

In ieder geval, de meer geperfectioneerde soma's zijn er al. Zij zijn de laatste jaren als de bewuste paddestoelen uit de grond geschoten, gelijk men dezer dagen in een interessante beschouwing van de hand van Thomas Witheside in de „New Yorker” van 3 mei j.l. heeft kunnen lezen. Zij worden in de Verenigde Staten onder verschillende merken door verscheidene farmaceutische industrieën in de handel gebracht, zien er uit als gewone pillen en dragen de samenvattende benaming „tranquillizers”. Zij hebben ook reeds het vasteland van Europa bereikt.

Neem een tranquillizer en alles is vergeven en vergeten. De speech, die u moet houden in de gemeenteraad zal u beter lijken dan de speech van welk ander lid ook, de ruzie met uw chef wordt tot een onbenulligheid, examens stellen geen problemen meer, liefdesperikelen schrompelen voor de verbeelding ineen, verveling, ongerustheid, angst, onzekerheid, zij bestaan niet meer. En helemaal geen last van de nawerking of bedwelming, die alcohol geeft; niet de vermoeidheid of de versuffing, die slaaptabletten verschaffen; niet de vieze smaak in uw mond bij het opstaan na een overdadig gebruik van sigaretten! Alleen maar een tijdelijk buiten werkingstellen van bepaalde onderdelen van uw zenuwstelsel; juist de onderdelen, die de onaangename effecten teweeg brengen.

Gelukspillen

Welk een fantastische uitvinding tegen de rampen van deze tijd! En is het wonder, dat men in Amerika al van gelukspilletjes is gaan spreken? Geluk is geen moeizaam na te streven doel meer, maar voor een luttel bedrag te koop bij de eerste de beste drogisterij op de hoek. Het heeft enige jaren geduurd alvorens deze „ethische pillen” (zoals ze ook al genoemd worden) de mensheid hebben bereikt. Eerst werden zij uit de aard van de zaak op dieren toegepast. Men ontdekte, dat men de meest vervaarlijk uitzierende olifant, na hem met tranquillizers beschoten te hebben, bij wijze van spreken in beide armen naar de dierentuin kon dragen. De dure bontmantels konden nog duurder worden doordat men de minks afleerde elkaar te krabben en zodoende de bontoppervlakte te beschadigen. Maar de farmaceutische industrieën zochten naar bredere afzettereinen en bombardeerden doktoren en journalisten met pamfletten om hun gelukspilletjes aan de man te kunnen brengen. Honderdduizenden dollars werden voor een enkele reclamecampagne uitgegeven.

De resultaten bleven niet uit. Eén van de meest succesvolle merken heette „Miltown” en Miltown vond spoedig zijn weg over geheel Amerika. Handige eigenaars van drugstore's brachten in stralende neonletters boven hun etalages de leuze aan: „Ja, wij hebben Miltown!”. In reclamefolders werden alle beroepsbeoefenaars opgesomd, die profijt van Miltown zouden kunnen hebben; het waren degenen, die een druk en zenuwslopend bestaan leiden en dat zijn er tegenwoordig heel wat. Cabaretartiesten begonnen Miltown bij de voorstelling te slijken en hun collega's van de radio- en televisie vonden in de nieuwe gelukspillen een interessant en onuitputtelijk onderwerp voor het verkopen van grappen.

Ook in de meer serieuze zin borduurde men intussen op het onderwerp Miltown voort. Op Valentine's dag, als de geliefden elkaar tuijjes

(Slot op pag. 7)

IK denk er ZO over

Nogmaals: Leven na dit leven

In „Mens en Wereld” van 18/1 '58 (Rubriek „Ik denk er zo over”) geeft de heer K. J. van Zonneveld zijn visie op „Leven na dit leven” en wel naar aanleiding van een uitspraak van pater Pauwels in „Mens en Wereld” no. 23, welke uitspraak ook mijn reactie zou hebben opgewekt indien ik ze had gelezen. Want behalve de aanvechtbare geloofskwestie komt mij de opmerking over de wenselijkheid, dat ook niet-christelijke wijsgeren zich met het probleem van leven en dood zouden dienen bezig te houden, wel enigszins merkwaardig voor. Ik meen nl. te weten, dat dit reeds duizenden jaren het geval is.

Wat deze visie van de heer Zonneveld betreft, daarover zou ik het volgende willen zeggen:

De geachte inzender is van oordeel, dat bij de dood „de werkzaamheden der ziel ophouden” en „dat de bron van goede en slechte daden dan is opgedroogd”, voegt daar echter aan toe, dat de geest blijft voortbestaan in de nazaten en anderen met het goede en slechte, dat hij heeft voortgebracht.

Deze vorm van leven nu geeft m.i. geen zin aan het leven, die voldoende bevrediging kan verschaffen. Immers er zijn velen niet tevreden met hun leven, ze hebben hun kwade neigingen niet kunnen overwinnen en ze krijgen daarvoor geen gelegenheid meer als dat gebeurt met de dood wat de heer Zonneveld meent.

Dat hun geest met al die kwade neigingen overgaat in hun nazaten, misschien een enkele dier nazaten tot afschrikkend voorbeeld zal strekken, geeft ook maar een schrale voldoening.

Is het daarom niet beter om te weten, dat niet alleen de geest (een deel van de Algeest) voortleeft in anderen, maar dat ook de ziel voortleeft na de dood met al het goede en kwade, al is het

dan in een ander omhulsel en dat die ziel gelegenheid krijgt zich verder te ontwikkelen tot een hoger peil dan ze in dit korte aardse bestaan heeft kunnen bereiken? M.a.w. een evolutie der ziel aan te nemen, die zich over een onbeperkte tijd uitstrekt?

De geachte inzender zal mij tegenwerpen, dat een dergelijk voortbestaan een illusie is en de wens de vader der gedachte, er is daarvan geen bewijs volgens hem.

Het spijt mij, dat ik met geachte inzender op dit punt van mening moet verschillen en nu laat ik de openbaringen der godsdiensten, zonder die als onmogelijk te beschouwen, geheel buiten bespreking; zij behoren tot de mythen, berusten op overleveringen, zijn dus niet afdoende gefundeerd en niet meer te achterhalen – zij zijn dus voor mij en vele anderen geen bewijs –.

Ik bepaal mij dus uitsluitend tot de wetenschappelijke onderzoeken in recente tijd over de materialisatie van gestorvenen, waarbij hallucinatie, suggestie e.d. totaal zijn uitgesloten. Het zou mij te ver voeren hierop nader in te gaan, het gaat buiten het bestek van dit artikel, maar er zijn talloze boeken over dit probleem geschreven alsook over de Evolutieleer. Wat mij persoonlijk tot mijn overtuiging heeft gebracht, zijn de studies van de beroemde sterrekundige: Camille Flammarion, die 50 jaar van zijn leven aan dit probleem heeft gewijd en de onomstotelijke waarheid van de door hem onderzochte feiten heeft vastgelegd in zijn trilogie: „Het Raadsel van de Dood”, „In het Stervensuur” en „Na de dood”. Hierdoor werden ook mijn eigen ervaringen voor de wetenschap bevestigd.

Ik geef de geachte inzender de raad van deze werken eens kennis te nemen.

C. KWANT.

(Slot van pag. 6)

bloemen plegen aan te bieden, deden zij dit in het vervolg onder het motto: „Wees mijn kleine Miltown”. Op recepties in Hollywood schonk men martini's, waarin men de olijf door een gelukstabeltje verving; de combinatie werd dan „miltini” genoemd. In 1957 werden in de Verenigde Staten van Amerika niet minder dan 1.250.000.000 van deze kan-me-niet-schelen-pillen aan de man gebracht. En natuurlijk bleef op den duur, blijkens het verslag in de „New Yorker” daartegen de wetenschappelijke reactie niet uit. Want het mag dan plezierig zijn over middelen te beschikken om de mens van een tijdelijk gevoel van overspanning te bevrijden, het kan nooit de bedoeling wezen, dat hij zulke middelen gaat slikken als water.

De moraal

De moraal van dit verhaal is eenvoudig maar moeilijker in de praktijk te brengen. Men kan tegen de gesignaleerde verschijnselen immers wel stelling nemen mits men daarbij maar bedenkt, dat succes slechts verzekerd is indien na verloop van tijd ook de oorzaken worden weggenomen. Het tempo in de menselijke samenleving neemt voortdurend toe. Al te velen zijn geketend aan de lopende banden in de fabrieken, de schrijfmachinelinten op de kantoren of de aantekeningen in de zakagenda's. In onze grote steden zijn massa's bij elkaar gebracht, die diensgevolge evenwel geen leden van een gemeenschap zijn geworden omdat de bloesems van de romantiek er door de distels van de verzakelijking verdronken dreigen te worden. De organisatie van de wereld komt steeds beter op

poten, maar de materiële tegenstellingen tussen de arme en de rijke naties verscherpen zich onafwendbaar. De wereld van het Atlantisch Handvest, waar vrijdom heerst van vrees en gebrek schijnt soms verder dan ooit verwijderd. Ook het gevaar van een alles vernietigende oorlog blijft ons als een doorlopende dreiging boven het hoofd hangen.

Als humanisten willen wij de mens weer werkelijk tot de mens brengen. Te dien einde zullen wij hem in de eerste plaats, naar het woord van prof. T. T. ten Have op de jongste conferentie van Socrates, hebben leren te leven, ook met zijn onzekerheden. De denkende mens is per definitie onzeker en de vrije mens voelt zich niet veilig. Maar laat de onzekerheid te dragen zijn en de mate van onveiligheid redelijke proporties blijven aannemen.

Wij moeten de mens weer leren te leven in de maatschappij. In een maatschappij, waar de massa hem niet bespringt en hij weer als waarachtig lid deel kan uitmaken van de gemeenschap. In een maatschappij, waarin hij niet voortdurend angst behoeft te koesteren, bewust of onbewust, voor de dreiging van de atoombom. In een maatschappij, waar de techniek zijn helper en niet zijn wurger is. In een maatschappij, waar hij kan worden opgevoed in persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef; waar hij wel de zekerheid heeft van de „wie tot het graf”, maar waar dit de zekerheid is van de menselijkheid en niet de noodlottigheid van de ondragelijke druk ener collectiviteit. In een werkelijkheid kortom, die hij niet met behulp van tranquillizers behoeft te ontvluchten.

Ja, hoe leren wij hem dat?

ROETHOF

Kracht en gevaar van het moderne humanisme

Het volgende citaat uit het betoog van mevr. Reddingius in het nr. van 12 april vormt een deel van de basis, waarop zij haar waarschuwing voor het gevaar laat steunen. „De godsdienstige ziet de humanist als blind voor een deel van de werkelijkheid – de humanist beschouwt de geloofsvoorstellingen der Godsdienstigen als projecties of droombeelden. Maar het gaat de humanist om het wezenlijke van de mens en deze droombeelden of projecties komen voort uit een innerlijke noodzaak, hebben hun oorsprong in een de mens aangeboren verlangen.”

Bij mij bestaat dat verlangen niet. Behoor ik tot de uitzonderingen, die de regel bevestigen?

J. Veen.

Grote getallen

In het artikel: „Automatisering en recreatie” M. en W. van 29/3 staat op pag. 3, laatste kolom, 27e regel v.o. „11 biljoen” genoemd als bedrag dat per jaar in New York wordt besteed aan reclame. Dit is waarschijnlijk onjuist. Immers 11 biljoen = 11.000.000.000.000 (12 nullen!), deel dit door 365, dan vindt men voor de dagelijkse uitgaven: iets meer dan 30.000.000.000 (dertig duizend miljoen!) dollars per dag! Als er dus 10.000 advertentiefirma's op „Madison-Ave” gevestigd zijn, zouden ze ieder per dag 3.000.000 (drie miljoen!) dollars moeten uitgeven. Hoe lijkt u dat?

F. B.

Lezingen voor de radio

8 juni, 9.45 uur (VARA): C. H. Schonk over „Een humanistisch geestelijk raadsman onder arbeiders”;

15 juni, 9.45 uur (VARA): H. J. J. Lips over „Mijn zoon moet in dienst”;

22 juni, 9.45 uur (VARA): P. A. Pols over „Uitgestoten”.

25 juni: Prof. Ir. P. J. Mazure, over: „Waarheid en waarde in godsdienst en Humanisme”.

De tekst van deze lezingen is verkrijgbaar bij het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, door storting of overschrijving op giro nr. 30.49.60 of door insluiting van f 0,25 aan geldige postzegels.

Een uitvoering van „Vox Humana”, het zangkoor van de federatie Amsterdam van het Humanistisch Verbond, zal zaterdag 14 juni, des middags om 3 uur, door de VARA worden uitgezonden.

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofdredacteur: dr. H. Bonger.

Redactiesecretaris: H. P. Danz, Schieweg 87c, Rotterdam, Telefoon: 80641.

Administratie, abonnementen en advertenties: Oudegracht 152, Utrecht. Telefoon: 10163. Postgiro 304960, t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht.

Advertentietarieven op aanvraag. Kleine advertenties: f 0,20 per woord. Abonnementsprijs: voor leden van het Humanistisch Verbond f 5,— p. jaar, voor niet-leden f 7,50. Buitenland f 8,—. Losse nummers: f 0,30.

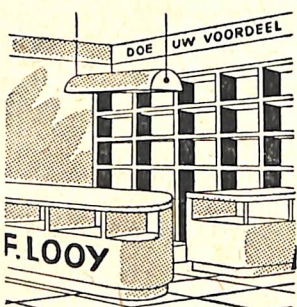
Dr. M. Goudekot, onder-directeur van de Openbare H.B.S. te Curaçao, zoekt wegens verlof, voor zijn zoon (14 jaar), uit vrijzinnig Joods milieu, die het Nieuwe Lyceum te HILVERSUM gaat bezoeken, een goed tehuis voor één jaar (kursus 1958-'59). Bij voorkeur in gezin met jongen van dezelfde leeftijd.
Brieven (per **luchtpost**) P.O.B. 323, Willemstad, Curaçao.

NUNSPEET

Voor eenvoudige dame (gezond, opgewekt en van goed humeur) bestaat gelegenheid de zomermaanden voordelig door te brengen in Landhuisje te Nunspeet, Berkenlaantje 15.
Gaarne spoedig uity. inl. aan dit adres.

WINKELBETIMMERING

VAKKUNDIG VLG

FRISOLAAN 42 - TEL. 5179
APELDOORN

Opvoedingsvragen in school en jeugdbeweging worden beantwoord in een serie radiolezingen van Dr. L. v. Gelder voor de AVRO-microfoon.

„Opvoeding
in de school”

„Opvoeding
in de jeugdbeweging”

Ouders en jongeren kunnen hiermede hun voordeel doen.

De tekst van de lezingen is verkrijgbaar bij het Centr. Bureau v.h. Hum. Verbond, Oude Gracht 152, Utrecht. Giro 304960.

Prijs per lezing 25 ct.

De kerkelijke zorgen voor hun wezen door het instandhouden van weeshuizen etc.

Buiten-kerkelijke zorgen voor hun wezen door zich aan te sluiten bij de

WEEZENKAS

Vereniging op de grondslag van het beginsel:

„Opvoeding zonder geloofsdogma”

Inlichtingen omtrent het lidmaatschap bij de Secretaris J. IJSENNEGGES, Stadionkade 51, Amsterdam

ZOMERSCHOOL

28 juli tot 2 augustus

De Zomerschool van de Humanistische Stichting „Socrates” wordt dit jaar gehouden in de gebouwen van de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort, in een prachtige omgeving van bos en hei

Onderwerp: **MENS EN MEDEMENS**

(Het probleem van de menselijke verhoudingen)

Aanvang: maandag 28 juli 1958 te 17.30 uur

Einde: zaterdag 2 augustus te 14.00 uur

Kosten: f 55.— inclusief voll. pension

f 12.— zonder pension

Alg. leiding: Drs. J. H. P. Colpa

Aanmelden voor 17 juni a.s.: Centraal Bureau Humanistisch Verbond,
Oudegracht 152, Utrecht - Tel. 10163

**HUMANISTISCHE STICHTING
SOCRATES**

Indien U zich in de rijen der humanisten heeft geschaard en bovendien lid is van de P.v.d.A.

sluit U dan aan bij de

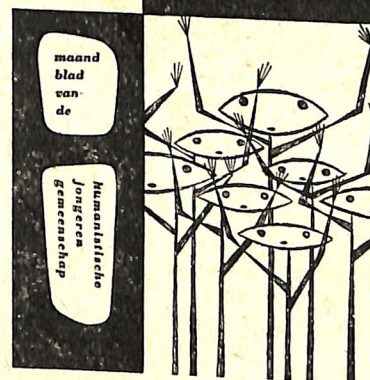
HUMANISTISCHE WERKGEMEENSCHAP

in de Partij van de Arbeid!

Vraagt U eens een proefnummer van ons maandblad „VERNIEUWING”

Het secretariaat der H.W.G.,
Haagweg 210, Leiden,
verstreckt U gaarne inlichtingen

LIBERTYN

Wat leeft er onder de jongeren?

maandblad h.j.g.

redactie secr.: johan hardick,
spijkerstraat 42, arnhem

administratie: tine bouterse,
kijkduinstr. 58 III, amsterdam

abbonement f 2.— per jaar

postgiro 584802 t.n.v. penningm.
h.j.g. te hardinxveld-giessendam.

CREMATIE

Heeft U reeds een
codicil geschreven?
Wacht niet tot het
te laat is.

Op verzoek worden
codicil-formulieren
gaarne toegezonden.

VERENIGING
VOOR FACULTATIEVE
CREMATIE

Riouwstraat 186, 's-Gravenhage
Telefoon 1700-554797

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad

onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN

Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam

Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5.— per jaar

Ook Uw buitenkerkelijke buurman
interesseert zich voor

„Mens en Wereld”.

Laat het hem lezen en maak hem abonnee!